

ROLUL TUMULILOR ÎN CADRUL RITUALULUI FUNERAR AL TURANICILOR¹

Ion URSU

Abstract

An issue often addressed in the historiography of steppe nomadic research is the significance and role of mounds raised above graves. Out of the total of 564 tombs researched on the territory of the eastern Carpathians, 548 were discovered in mounds of 313 tumuli, and only 16 graves were found outside some streams. According to the data, 97.19% of the complex were tumuli, which is characteristic of the late nomads from all over the European steppe. At the same time, the flat necropolises are practically missing, which would date before the arrival of the Mongols. Most of the tombs of the Turanians were deposited in the existing mounds, built by their predecessors, nomads from different eras and historical periods and only 7 mounds (3%) of the Carpatho-Dniester area belong to the Turanian populations from the 10-14 centuries. In all cases, the mounds of the turanics are built only of plain soil, the presence of stones, wood, ditches or other architectural elements have not been recorded. In the mantles, in many cases, information was kept about the ritual procession and the procession. The number and location of the Turanian funerary complexes on the eastern territory of the Carpathians, help to establish the stages of migration in which the nomads from this region were. Most of the graves can be attributed to Turkish migrants in the first stage. This first phase is characterized by single flat burials or older mounds, in which the process of seizing new territories takes place. In the second stage, nomadic pastoralists establish their places of residence for certain periods of the year. The tumuli are scattered evenly in all areas, the number of mounds in the localities being different.

Keywords: Tumulus, ritual, turanic, tombs, Carpatho-Dniester regions.

¹ Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.1606.06 „Cercetarea și valorificarea patrimoniului arheologic medieval din Republica Moldova – CV-PAM”, implementat prin intermediul Programelor de Stat 2020-2023, prioritatea strategică IV. Provoacări societale, direcția strategică Patrimoniu material și imaterial, administrat de către Agenția Națională pentru Cercetare și Dezvoltare din Republica Moldova.

Dintre toate obiectivele arheologice din spațiul pruto-nistrean, tumulii sau movilele funerare sunt cele mai numeroase. Conform ultimelor date în această regiune, au fost semnalate peste 10 700 de asemenea monumente arheologice, iar pe teritoriul Republicii Moldova, exceptând zona din stânga Nistrului – un număr de peste 6 100 de astfel de situri².

Din totalul de 564 de morminte turanice cercetate pe teritoriul de la est de Carpați, 548 au fost descoperite în 313 tumuli și doar 16 morminte se aflau în afara unor curgane. Însă, din cauza descoperirilor întâmplătoare, sau cercetarea deficitară, este greu de demonstrat caracterul plan al acestor înmormântări. Conform datelor, 97,19% din complexe au fost tumulare, ceea ce este caracteristic pentru nomazii târzii din întreaga stepă est europeană. Necropolele plane, ce ar data înainte de venirea mongolilor, practic lipsesc.

Tumulii sunt dispersați neuniform în toate zonele, numărul movilelor în localități fiind variabil. Conform statisticii, în 43 din 118 localități cu tumuli au fost cercetate curgane ce conțineau doar câte un complex funerar turanic, adică 36,17%. În 31 de localități au fost cercetați câte doi tumuli cu morminte de călăreți nomazi târzii ce constituie 26,05%, numărul localităților în care au fost găsiți câte trei tumuli este de 20, respectiv 16,80%, iar câte patru de 9 (7,56%), câte cinci și șapte tumuli au fost cercetați în câte 3 (2,52%) localități. În apropierea a 4 (3,36%) sate au fost săpați câte șase tumuli. Un număr mai mare de curgane au fost concentrate în localitățile Gavanoasa, Plavni (câte 8 tumuli), Balabanu (10 tumuli), Taraclia (13 tumuli) și Cazaclia (14 tumuli). Ultimele trei localități sunt plasate în bazinul râului Ialpuș, într-o zonă compactă, toate fiind vecine, distanța dintre ele nu depășește 10 km. Astfel, într-un spațiu destul de restrâns au fost masați 37 de tumuli ce conțineau un total de 69 de morminte.

² D. Topal, V. Vornic, S. Popovici, „Considerații preliminare asupra peisajului tumular de pe teritoriul Republicii Moldova”, în: *Arheologia Preventivă în Republica Moldova*, vol. IV (Chișinău: 2019), 6-26.

Majoritatea mormintelor turanicilor au fost depuse în tumulii existenți, ridicați de predecesorii lor, nomazi din diferite epoci și perioade istorice. În cazul a 231 de movile a fost posibilă stabilirea perioadei și a comunităților ce le-au ridicat. Dintre acestea, 182 de curgane (78,78%) provin din epoca bronzului; de către sarmați au fost construiți 20 de tumuli (8,75%); de la sfârșitul epocii eneoliticului datează 11 complexe (4,76%); morminte turanice se aflau și în 9 movile (3,89%) scitice și doar 7 tumuli (3%) din spațiul carpato-nistrean aparțin populațiilor turanice din perioada secolelor X-XIV.

Predilecția spre depunerea defunțiilor în tumuli ridicați de populațiile nomade din epoca bronzului poate fi dovedită atât prin dimensiunile mari a movilelor în comparație cu cele din alte epoci, cât și prin faptul că prevalează numeric, cuprinzând toate zonele favorabile păstoritului nomad. Tradiția de săpare a gropilor anume în tumulii culturilor epocii bronzului a fost înregistrată și la comunitățile de sarmați din steпа nord-pontică³, la care, spre deosebire de turanicii de la vest de Nistru, obiceiul construirii de tumuli este mult mai dezvoltat.

Tumulii ridicați deasupra defunțiilor de către turanici au fost cercetați în patru localități. În comuna Balabanu, nomazilor târzii le aparținea tumulul 18. Movila funerară conținea un mormânt principal și unul secundar. Înălțimea mantalei era de 0,85 m de la nivelul vechi de călcare, iar diametrul de 40 m, suprafața curganului a fost deteriorată de lucrările agricole⁴. Tumulul 2 din satul Ivanovca conținea, de asemenea, mormântul principal și un mormânt secundar, ambele depuse de nomazii turanici târzii. Tumulul avea înălțimea de 0,7 m și diametrul de 35 m. Autorii descoperirii nu exclud că movila ar proveni de la o formă de relief naturală⁵. La Novosilke au fost descoperite 2 curgane, în tumulul 2/1 (Gradeshca) a fost dezgropat un singur mormânt, iar la distanța de 4,5 m NNE de reper, la adâncimea de 0,3 m a fost descoperit un craniu de cal. Înălțimea movilei nu depășea 0,3 m, diame-

trul fiind de 25-30 m⁶, în tumulul 13 (Ciaush) se afla doar mormântul principal, mantaua nu s-a păstrat⁷. În apropiere de Serhiivka au fost cercetați trei tumuli datați în perioada timpurie a Evului Mediu. Tumulul 4 conținea un singur mormânt. Înălțimea era de 1,15 m și diametrul de 22 m. Tumulul 6 avea înălțimea păstrată doar de 0,2 m, diametrul nedepășind 16 m. Tumulul 9, la fel ca ceilalți doi tumuli conținea doar mormântul principal. Înălțimea înregistrată a mantalei era de 1,3 m, diametrul fiind de 20 m⁸. Pe lângă cei șapte tumuli, mai există trei movile cercetate la Sarata (T1,T2,T10), însă din cauza informației insuficiente și incomplete aceștia sunt plasați în zona incertitudinii.

În toate cazurile, movilele au fost construite doar din sol simplu, resturi de pietre, lemn sau urme de șanțuri și, alte elemente de arhitectură nu au fost înregistrate. Tumulii aveau dimensiuni relativ mici cu înălțimea variind de la 0,2 cel mai mic la 1,3 cel mai înalt, iar diametrul cuprins între 16 și 40 m. Suprafețele majorității movilelor au avut de suferit din cauza lucrărilor agricole.

Tumulii turanici din spațiul carpato-nistrean sunt răspândiți în diverse zone, atât în sud (Balabanu, Serhiivka, Novosilke) în apropierea lacurilor marine și a râurilor ce le alimentează, cât și în jumătatea de nord a spațiului cercetat (Ivanovca). În trei cazuri, în mantalele tumulilor au fost săpate câte un mormânt secundar, probabil defunctul făcea parte din aceeași comunitate sau era rudă cu primul înhumat.

În steпа cuprinsă între munții Ural și Carpați au fost descoperiți peste 500 de tumuli turanici. Movilele pecenegilor, uzilor și cumanilor se caracterizează prin dimensiuni mici, fiind împărțite în șapte tipuri după Fedorov-Davydov. Se cunosc mantale simple din sol (Tipul I), acesta fiind cel mai răspândit, sol amestecat cu pietre (Tipul II), tumuli cu plăci de piatră depuse deasupra mormântului (Tipul III), tumuli acoperiți cu pietre în formă de carapace (Tipul IV), mantale formate în totalitate din pietre (Tipul V), mantale ce conțin plăci de piatră dispuse

³ V. Bârcă, *Istorie și civilizație. Sarmații în spațiul est-carpatic* (sec. I a. Chr.-începutul sec. II. p. Chr.) (Cluj-Napoca: 2006), 38.

⁴ Gh. Postică, E. Sava, „Complexe funerare ale nomazilor medievali de lângă satul Balabani, raionul taraclia, Republica Moldova”, în: SCIVA, 47, 1 (1996), 63-89.

⁵ V. Haheu, V. Gukin, „Rezultatele investigațiilor unor complexe tumulare din r-ul Florești, Republica Moldova”, în: Vestigii arheologice din Moldova (Chișinău: 1997), 188-210.

⁶ Л.В. Субботин, А. О. Добролюбский, И. В. Сапожников, С. И. Чернов, Отчет о работе Дунай-Днестровской экспедиции Института археологии АН УССР в 1983 г. (Одесса: 1984).

⁷ А.В. Гудкова, Отчет о раскопках Измаильской ново-строечной экспедиции в 1980 г. НА ИА НАНУ, 88252. (1980), 73.

⁸ А.Н. Дзиговский, Л. В. Субботин, Отчёт о работе Дунай-Днестровской Новостроечной экспедиции в 1989 (Киев:1990).

vertical în formă de cerc în jurul mormântului (Tipul VI) și tumuli construiți în mare parte din chirpici (Tipul VII)⁹.

În cadrul mantalelor, în multe cazuri, s-au păstrat informații despre procesiunea de ritual și triznă. Prezența urmelor de ardere, a cenușii și a cărbunilor, demonstrează practicarea ritualului focului în scopul purificării. În mai multe cazuri au fost descoperite oase de animale, precum craniul și alte oase de bovine, berbec, câine. În câteva cazuri au fost depistate schelete de cai reprezentate de craniu și extremitățile picioarelor așezate în formă anatomică, sau doar a craniului¹⁰, situație înregistrată și în tumulul 2/1 de la Novosilsk.

Toți tumulii din spațiul carpato-nistrean atribuiți turanicilor târzii se încadrează în primul tip, cu o răspândire largă în spațiu și timp. În stânga Nistrului, în regiunea orașelor Tiraspol și Camenca au fost cercetați 111 tumuli, dintre care 80 fac parte din Tipul I, 25 din Tipul II, 6 din Tipul III și 4 din Tipul IV, tipurile de tumuli din categoria V,VI și VII până în prezent nu au fost descoperiți¹¹. În Câmpia română din cele 21 de complexe funerare atribuite călăreților turcici, niciunul nu se afla sub propria movilă¹², astfel tumulii turanici nu depășesc spre vest linia Prutului.

Complexele funerare ale nomazilor turanici din teritoriul și perioada cercetată, descoperite de-a lungul timpului, au fost plasate aproape în totalitate în văile și bazinele celor mai importante râuri și lacuri. Această răspândire permite gruparea mormintelor conform cursurilor de apă, astfel au fost stabilite câteva zone mari cu o concentrație semnificativă. Cea mai mare densitate a fost înregistrată în zona imediat apropiată litoralului maritim compusă din numeroase bazine cu apă dulce, urmată de bazinul Nistrului, al Prutului, Răutului, râului Ialpuș, Siret, Bârlad și Chineja. Zona sudică, reprezentată de câmpia Bugeacului, parte din Câmpia de vest a Mării Negre, a constituit zona de trecere a triburilor migratorilor spre câmpia Română, Pannonia și Balcani. În această regiune au fost descoperite 199 de morminte (21,57%) plasate în 123 de tumuli din 44 de localități. Inițial,

⁹ Г.А. Фёдоров-Давыдов, *Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов* (Москва, 1966), 122.

¹⁰ *Ibidem*, 124.

¹¹ *Ibidem*, 122.

¹² A. Ioniță, *Spațiul dintre Carpați meridionali și Dunărea inferioară în secolele XI-XIII* (București: 2005), 55.

odată cu pătrunderea la vest de Nistru, nomazii au staționat în această regiune, ca mai târziu, în rezultatul creșterii numerice, să ocupe partea centrală și de nord a spațiului carpato-nistrean. Procesul s-a desfășurat prin deplasarea păstorilor de-a lungul bazinelor celor mai importante râuri, cele mai accesibile și comode căi de deplasare a numeroaselor turme de animale. Un loc preferat de nomazii târzii a fost valea Nistrului, aici descoperindu-se, încă din secolul al XIX-lea, importante vestigii ce au aparținut acestor comunități. Într-o zonă restrânsă, în bazinul inferior, s-au dezvelit 236 de morminte, dintre care 130 (22,80%) se aflau în partea dreaptă a râului, plasate în 66 de tumuli din 29 de localități. Anume din câmpia Nistrului Inferior păstorii au înaintat spre nord, pătrunzând în bazinele afluenților Camenca în stânga și Răutului în dreapta. Pe Răut, în bazinul superior și de mijloc, au fost cercetați 26 de tumuli din diferite epoci, ce conțineau 64 (11,22%) de complexe funerare. În văile Prutului și a afluenților lui au fost cercetate 75 (13,15%) de morminte amplasate în mantalele a 47 de tumuli. Mormintele erau răspândite neuniform, cu o concentrație mai mare în zona sudică și cea nordică. În câmpia Prutului de Mijloc prezența turanicilor este demonstrată printr-un grup compact de morminte, aceasta fiind cea mai nordică zonă intens utilizată de păstorii nomazi încă din epoca bronzului¹³. O altă zonă dominată de turanicii târzii este bazinul Râului Ialpuș, într-un spațiu restrâns în numai șapte localități, cu 80 (14,03%) de morminte în 41 de tumuli. Numărul complexelor este în scădere spre vest, în spațiul dintre Prut și Siret, unde s-au descoperit opt morminte pe râul Bârlad și câte cinci pe Siretul inferior și Chineja. În trei cazuri mormintele nu pot fi încadrate în nici unul din grupuri, toate aflându-se în apropierea unor râuri mici în zone deluroase de podiș. Mormântul de la Pârteștii de Jos se afla în regiunea Podișului Sucevei, Gradeșca, în partea sudică a podișului Codrilor, iar mormintele de la Cotiu-jeni au fost depuse într-un tumul ridicat în centrul Podișului Nistrului.

Cu totul diferită se prezintă situația în Muntenia, unde în Câmpia Română au fost descoperite 21 de morminte răspândite doar în zona de șes, nedepășind linia Oltului la vest¹⁴.

¹³ В.О. Дергачев, *Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы. Кишинёв* (1986), 89.

¹⁴ A. Ioniță, *Spațiul dintre Carpați meridionali și Dunărea...*

Cartarea complexelor funerare ale nomazilor medievali târzii din spațiul carpato-nistean relevă câteva date importante privind penetrarea și staționarea păstorilor pe aceste teritorii. Primii turanici, veniți din est, au traversat Nistrul prin nordul limanului și au ocupat inițial zona de câmpie din imediata apropiere a Mării Negre și Dunării. Creșterea densității populației în rezultatul migrării i-au determinat pe crescătorii de animale să-și caute noi zone de pășunat. Nomazii au preferat deplasarea spre nord, care s-a făcut prin văile largi ale principalelor cursuri de apă. Astfel, pătrunzând în adâncul spațiului carpato-nistean, și-au stabilit atât zonele de pășunat, dar și locurile de iernare. Renunțarea la coborârea spre mare pentru perioada rece a anului este demonstrată de numărul mormintelor de pe Prutul de Mijloc și necropolele tumulare de pe Răut.

Răspândirea geografică și numărul mormintelor pe anumite zone facilitează înțelegerea modului de practicare a păstoritului nomad de către migratorii turanici târzii din spațiul cuprins între Carpații Răsăriteni și Nistru. Din cele 564 de complexe funerare descoperite în 134 de localități, 42 erau singulare, câte unul în localitate, reprezentând 7,36% din totalul de morminte. Câte două complexe (48) au fost săpate în 24 de localități, adică 8,42% din morminte. În 15 localități numărul mormintelor cercetate era de câte trei (45), 7,89%, în 12 câte patru (48), 8,42%, în câte 6 localități au fost descoperite câte cinci (30), 5,26%, și respectiv șase (36), 6,31% complexe, în 8 localități câte șapte morminte (56), 9,82%. În număr de câte 8 (40), 7,01% din morminte, au fost descoperite pe teritoriul a 5 localități, iar câte 9 (27), 4,73%, în 3 localități. Numărul ce depășește 10 morminte a fost înregistrat în 12 localități după cum urmează: Gura Bâcului (10); Hagilar (10); Trapivka (11); Novoselitza (12); Plavni (12); Chircăiești (13); Bilolissia (14); Cio-câlteni (15); Liman (15); Balabanu (16); Brăviceni (17); Cazaclia (22); Taraclia (31) (Diag. 7). După cum observăm, toate zonele cu o concentrare înaltă a complexelor funerare sunt plasate la est de Prut. În dreapta râului, localitatea cu cele mai multe morminte este comuna Roma, în care au fost descoperite 4 morminte. În stânga Nistrului, cea mai mare densitate de complexe a fost înregistrată în apropiere de Sucleia, unde au fost dezgropate 40

de morminte turanice¹⁵. Situația se prezintă total diferit la sud de Carpați, în Câmpia Română, unde localități cu mai mult de trei complexe a călăreților medievali lipsesc¹⁶.

Triburile din spațiul est-carpatic par să fi avut unele zone în care se aflau anul împrejur, ceea ce înseamnă că în anumite etape aceștia au reușit să-și împartă regiunile de pășunat între anumite familii. Numărul mare de morminte din bazi-nul Ialpușului (Balabanu, Cazaclia, Taraclia), spre exemplu, probabil au aparținut unei comunități turanice distincte, ce a staționat în zonă o perioadă îndelungată.

Poziționarea mormintelor în cadrul mantalei tumulului face parte dintr-un subiect mai puțin abordat de specialiștii ce au studiat ritualul funerar al turcilor. În urma analizei și întocmirii unei statistici, am reușit să obținem date noi asupra acestei probleme. În alegerea locului depunerii defunctului, comunitățile păstorilor nomazi aveau unele predilecții, dictate probabil de credințele religioase, preferând pentru înmormântare jumătatea sudică a tumulului. Din totalul de 482 de complexe funerare, a căror poziționare în cadrul curganului este cunoscută, 102 morminte se aflau la SV de reper, 85 în zona de SE, 69 de morminte pe direcția S, 16-SSV, 14-SSE, 5-VSV, 8-ESE, acestea făcând parte din jumătatea meridională și constituie 62,03%. Partea de nord a fost utilizată în următoarea ordine: la N-33 morminte; NV-38; NE-32; NNE-4; NNV, ENE câte 2, și doar un singur mormânt la VNV de reper. Pe direcțiile E și V au fost notate 25, respectiv 22 morminte. În zona centrală în apropiere de reper au fost înregistrate 24 de morminte, ce constituie doar 4,94%, fapt ce demonstrează că ritualul nomazilor medievali nu prevedea depunerea decedaților în mijlocul movilei, obicei întâlnit la populațiile sarmatice¹⁷. Mormintele se aflau la diferite distanțe de reper, începând cu centru și până la limitele mantalei, în tumulii mai mari unele morminte ajungând până la distanța de 32 m de la mijlocul curganului.

Numărul complexelor funerare dintr-un tumul se datorează intensității și perioadei de locuire într-

¹⁵ Gh. Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean* (Chișinău: 2008), 458.

¹⁶ A. Ioniță, *Spațiul dintre Carpați meridionali și Dunărea...*, 55.

¹⁷ V. Bârcă, *Istorie și civilizație. Sarmatii în spațiul est-carpatic...*, 38.

un anumit areal. Din cei 313 tumuli în care călăreții nomazi și-au depus defuncții, 191 conțineau câte un singur mormânt, în 65 de movile se aflau câte două complexe, în 33 câte trei, iar 13 movile au fost descoperite câte patru schelete. În urma cercetărilor din ultimele decenii, dar și prelucrarea materialului nepublicat au rezultat descoperirea a 11 tumuli ce conțineau mai mult de 5 morminte.

În tumulul 1 de la Brăviceni, pe lângă morminte mai vechi, au fost dezvelite 5 complexe medievale. Scheletele se aflau grupate în jumătatea sudică a movilei la SSE și SSV la distanța de 16-23 m de reper. Nu este exclus ca mormintele să dateze din aceeași perioadă.

În apropiere de Cioburciu, în tumulul 4, se aflau 8 morminte dintre care 5 erau grupate în jumătatea sudică spre SV și SE, distanța de la reper fiind cuprinsă între 10 și 22 m. Două morminte au fost descoperite în sectorul de NV, alăturate la depărtarea de 4 și 5 m. Conform ordinii plasării, în mantaua tumulului mormintele din sectorul sudic probabil făceau parte dintr-un grup.

La Ciocâlteni în tumulul 2 au fost cercetate 11 morminte turanice. Cu excepția unui singur complex plasat la V, toate celelalte se aflau în partea de SE a curganului. Distanța de reper varia între 9 și 21 m. Toți defuncții au fost depuși cu capul spre V, gropile fiind oarecum aranjate după un scenariu, și cu toate că erau apropiate, nu au fost observate situații de suprapunere a scheletelor.

În apropiere de Etulia au fost dezgropate 5 morminte aflate în tumulul 1. Cu excepția unui mormânt aflat la V de reper, celelalte erau grupate în sectorul sudic la distanța cuprinsă între 13 și 25 m de reper. Plasarea defuncțiilor într-o anumită ordine face probabilă posibilitatea ca aceste complexe să fi fost contemporane.

În localitatea Hagilar în tumulul 2, au fost dezvelite 6 schelete depuse de turanici. Dintre acestea, 4 se aflau la S, SE și SV de centru, la distanța de 0,5-13 m. La aproximativ aceleași distanțe au fost depuse în partea de NV celelalte 2 morminte.

Toate cele 6 morminte descoperite în tumulul 2 în apropiere de Liman au fost depuse în centrul movilei, distanța de la reper nedepășind 1,1 m. Într-un caz două morminte se suprapuneau. La 5 morminte orientarea, cu mici abateri era spre V, cel de al șaselea fiind orientat spre E, probabil cel puțin 4 complexe aparțin unui grup.

Un alt tumul, numărul 8, cercetat la Liman, conținea un grup de 4 morminte în sectorul de E, plasate la distanța de 6,5-9,5 m de reper. Un singur mormânt a fost depus la NV la distanța de 7,5 m. Complexele grupate în zona estică, probabil, au aparținut unei singure comunități turanice.

În tumulul 19 de la Novoselitza, din cele 8 morminte medievale 7 au fost depuse în partea estică a movilei și unul în partea vestică. Din grupul celor 7 un mormânt se afla la distanța de 3,5 m de reper, celelalte s-au descoperit la o depărtare de 9,5 m primul și 25,5 m ultimul mormânt. Uniformitatea poziției și a orientării, precum și gruparea în aceeași zonă plasează complexe într-un grup al unei comunități distincte. În satul Rumeanțevo, în tumulul 1 din epoca bronzului, au fost cercetate 5 morminte turanice. Trei complexe se aflau grupate pe direcția sud la distanța de 9-14 m, iar celelalte două în centrul movilei la distanța de 0,2 și 1,1 m.

Tumulul 3 de la Svetlâi, singurul în care au fost descoperite morminte medievale, conținea 7 complexe aranjate într-un grup compact în sectorul de sud al movilei la distanța de 10-23 m de centru.

În apropiere de orașul Taraclia, în urma cercetărilor în mantaua tumulului 1, au fost dezgropate 6 morminte a călăreților nomazi târzii. Cu excepția unui singur mormânt plasat în partea de SE a movilei, celelalte au fost depuse în apropiere de centru, precum și în jumătatea de V a tumulului al distanța de 1,7 și 2 m în centru și 4,5-16 m la V.

În urma analizei tumulilor și mormintelor din aceștia ce depășesc numărul de 5, am obținut câteva date de ordin general. Informația ne permite să determinăm caracterul de necropolă tumulară a unor grupuri de morminte. Cu excepția tumulului 2 de la Liman, în toate movilele, mormintele au fost grupate în jumătatea sudică cu extindere spre est și vest. Defuncții au fost depuși în morminte săpate spre marginile mantalelor la distanța de minim 5 m de reper. În 10 tumuli mormintele se aflau în grupuri compacte, însă nu în toate cazurile grupurile cuprindeau toate complexe medievale. Astfel, am putea încadra în categoria necropolelor tumulare grupuri de morminte din curganul de la Ciocâlteni (10 morminte) Brăviceni (5) – bazinul Răutului; Cioburciu (5) – bazinul Nistrului; Liman, Tumulul 2 (6), Novoselitza (7) – lacurile marine; Svetlâi (7), Taraclia (5) – bazinul Ialpușului.

Datele arheologice cu referire la numărul și amplasarea complexelor funerare turanice pe terito-

riul de la est de Carpați, ajută la stabilirea, conform modelelor propuse de S.A. Pletneva, a etapelor de migrație în care s-au aflat nomazii din această regiune. Majoritatea mormintelor pot fi atribuite migratorilor turcici aflați în prima etapă. Această primă fază este caracterizată prin înhumări singulare plane sau în tumuli mai vechi, în care are loc procesul de acaparare de noi teritorii, pășunatul efectuându-se pe distanțe foarte lungi. Dar totodată, observăm primele elemente caracteristice celei de-a doua etape, anume necropolele și înmormântările principale. Acest fapt se datorează încheierii procesului de ocupare a noilor teritorii, precum și a împărțirii zonelor de pășunat. Tot în a doua etapă, păstorii nomazi își stabilesc locurile de staționare pentru anumite perioade ale anului¹⁸.

O problemă des abordată în istoriografia cercetării nomazilor de stepă începând cu sfârșitul epocii eneoliticului, este cea a semnificației și a rolului movilelor ridicate deasupra mormintelor. Una dintre opinii prezintă tumulii ca monumente ridicate în scopul utilizării lor ca sanctuare. Aceste locuri de cult au avut o mult mai mare însemnătate în viața cultural-spirituală și confesională a comunităților ce le-au construit. În susținerea acestei concepții sunt aduse mai multe argumente, bazându-se pe diverse izvoare. Dintre sursele scrise, se face trimitere la textele vedice, mitologia egipteană și cea orientală, potrivit cărora movilele ar semnifica *muntele sacru*, având același rol ca și piramidele și ziguratele, cel de punte, de zonă de trecere de la profan la sacru, din lumea pământeană în *lumea de dincolo*. Pe baza materialului arheologic este analizată arhitectura tumulilor amenajați în epoca eneoliticului și cea a bronzului. Construcția complexă și diversă, șanțurile din jurul movilelor, gropile de cult și urmele de ruguri îi determină pe susținătorii acestei teze să considere tumulii ca fiind adevărate sanctuare, unde defunctul avea rolul de jertfă, și nu exclud faptul că în unele cazuri defunctul să fi fost sacrificat în acest scop. În mormântările secundare, efectuate ulterior în mantaua tumulului, nu ar fi nici ele întâmplătoare, ci aveau scopul de a continua funcționalitatea sanctuarelor, menținându-le active. Defuncții depuși mai târziu aveau rolul de a înnoi sau înprospăta cu noi sacrificii aceste locuri

de cult. Autorii, susținători ai opiniei menționate leagă apariția tumulilor nomazilor din zonele de stepă, de populația sedentară de agricultori. De la purtătorii culturii Cucuteni ar veni cultul pământului și al fertilității, movilele reprezentând locul și procesul de concepere și renaștere. Defuncții îngropați în poziție chircită (poziția fătului) ar urma să renască în „lumea de dincolo” cu scopul de a transmite mesajul celor rămași pe pământ¹⁹.

Faptul că tumulii aveau un rol sacru în viața populațiilor de stepă este incontestabil, însă amenajarea acestor complexe arheologice făcea parte din obiceiurile și practicile funerare legate direct de defunct și mai puțin de ceremonialul religios de ordin general.

¹⁸ S.A. Плетнёва, *Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей* (Москва: 1982), 145.

¹⁹ С.И. Берестнев, „К проблеме курганов и курганной стратиграфии”, în: *Харьковский историко-археологический ежегодник. Древности 2006-2008* (Харьков: 2008), 97-104.